

Anti-Protestant activities of the Black Hundreds in Volhyn region on the eve and during the World War I

Yaroslav P. Tsetsyk

National University of Water and Environmental Engineering
Candidate of historical sciences, Associate professor (Ukraine)
email: slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-8054-2019>

Abstract

The aim of the article is to study the key areas of anti-Protestant activity of the Black Hundreds in Volhyn region and their role in the aggravation of interethnic relations. **The research methodology** is based on the use of special historical (comparative-historical and chronological) and general scientific research methods (generalization, synthesis and analysis), which, in combination with the principles of historicism, polyfactoriality and objectivism, created the necessary conditions for objective analysis and coverage of the tasks set. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that the author, based on materials from the Black Hundreds press, scientific works, and archival documents, investigated the anti-Protestant direction of the Volyn Black Hundreds, who, together with the clergy of the Russian Orthodox Church, contributed to the aggravation of interfaith and interethnic relations in the region. **Conclusions.** Based on an impartial analysis of archival documents, materials from the periodical press and scientific works, the key directions of the anti-Protestant activity of the Volyn Black Hundreds on the eve and during the First World War were investigated. It was found that at the beginning of the 20th century. in Volyn there was an increase in the number of Protestant communities at the expense of the local population. It was noted that the Protestant faith was brought to the region by German and Czech agrarian colonists. The German agrarian colonists who moved to Volyn were Protestants, but gradually the Protestant faith began to spread among the local population. After the start of its activities, the Black Hundreds Union of the Russian People launched an active and purposeful campaign aimed at discrediting Protestants. On the eve and especially during the First World War, pressure from the authorities and the Black Hundreds on Protestants intensified. Carrying out anti-Protestant activities, the allies regularly held missionary anti-Protestant courses for the zealots of the union and missionary priests in the Pochaiv Lavra. Information about the activities of the missionary priests was regularly published on the pages of the Black Hundreds press. This direction of activity of the allies contributed to an even greater aggravation of inter-confessional and inter-ethnic relations in Volhynia.

Keywords: Protestants, Black Hundreds, colonists, missionary priests, zealots, authorities.

Антипротестантська діяльність чорносотенців на Волині напередодні та під час Першої світової війни

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
email: slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-8054-2019>

Анотація

Метою статті є дослідження ключових напрямів антипротестантської діяльності чорносотенців на Волині та їх ролі у загостренні міжнаціональних взаємовідносин. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні спеціальних історичних (порівняльно-історичного та хронологічного) та загальнонаукових методів дослідження (узагальнення, синтезу та аналізу), що у поєднанні з принципами історизму, поліфакторності та об'єктивізму, створило необхідні умови для об'єктивного аналізу та висвітлення поставлених завдань. **Наукова новизна роботи** полягає у тому, що автор на основі матеріалів чорносотенної преси, наукових праць та архівних документів дослідив антипротестантський напрям діяльності волинських чорносотенців, які спільно з кліром РПЦ сприяли загостренню міжконфесійних та міжнаціональних взаємовідносин у регіоні. **Висновки.**

На основі неупередженого аналізу архівних документів, матеріалів періодичної преси та наукових праць досліджено ключові напрями антипротестантської діяльності волинських чорносотенців напередодні та під час Першої світової війни. З'ясовано, що на початку ХХ ст. на Волині спостерігалось зростання чисельності протестантських громад за рахунок місцевого населення. Відзначено, що протестантське віровчення у регіон було принесено німецькими та чеськими аграрними колоністами. Німецькі аграрні колоністи, що переселялися на Волинь були протестантами, але поступово протестантське віровчення почало розповсюджуватися й серед місцевого населення. Після початку діяльності чорносотенний Союз російського народу розпочав активну та цілеспрямовану кампанію спрямовану на дискредитацію протестантів. Напередодні й особливо під час Першої світової війни тиск з боку органів влади та чорносотенців на протестантів посилювався. Проводячи антипротестантську діяльність союзники для ревнителів союзу та священників-місіонерів регулярно проводили у Почаївській Лаврі місіонерські антипротестантські курси. Інформація про діяльність священників-місіонерів публікувалася на сторінках чорносотенної преси. Цей напрям діяльності союзників сприяв ще більшому загостренню міжконфесійних і міжнаціональних взаємовідносин на Волині.

Ключові слова: протестанти, чорносотенці, колоністи, священники-місіонери, ревнителі, органи влади.

Постановка проблеми. Об'єктивне дослідження та висвітлення різних напрямів діяльності чорносотенців створюють умови для розуміння складних суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, які відбувалися на Волині на початку ХХ ст. Одним із пріоритетних напрямів діяльності Союзу російського народу напередодні та під час Першої світової війни був антипротестантський. Це було зумовлено тією обставиною, що на Волині почали проглядатися тенденції до зростання чисельності протестантських громад за рахунок місцевого населення. У своїй діяльності союзники спільно з кліром РПЦ робили усе можливе, щоб дискредитувати протестантське віровчення в очах широких верств населення. З цією метою ними регулярно проводилися відповідні місіонерські курси для священників-місіонерів та ревнителів союзу й не лише з Волині, а й з інших губерній. У чорносотенній пресі було надруковано велику кількість статей антипротестантського змісту, особливо під час Першої світової війни. Цей напрям діяльності союзників ще більше загострив і так не просту міжконфесійну ситуацію на Волині.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Упродовж останніх десятиліть українські вчені досліджують питання пов'язані з зародженням та діяльністю протестантських громад на підросійській Україні у тому числі й Волині. Становище да діяльність пізньопротестантських громад розглянув у дисертаційному дослідженні І. А. Опря (Опря, с. 2006). Наукова стаття Т. Г. Бобко присвячена впливу Першої світової війни на поширення пізньопротестантського руху на Україні (Бобко, с. 2008). Релігійна політика імперської влади на Волині проаналізована у монографії С. І. Жилюка та В. Є. Бойко (Жилюк & Бойко, с. 2010). Питання пов'язані з історією становлення та розвитку протестантизму в Україні висвітлила В. Любащенко (Любащенко, 1995). Окремі питання досліджуваної теми дослідив С. Петков (Петков, 2022). Ключові напрями німецької аграрної колонізації на Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та їхні взаємовідносини з імперською владою з'ясував О. Шмид (Шмид, 2008). Причини та наслідки ускладнення міжконфесійних взаємовідносин на Волині напередодні та під час Першої світової війни висвітлили С. Гаврилюк, Я. Цецик та Ю. Олексін (Гаврилюк, Цецик & Олексін, 2022) та О.А. Мельничук, Я.П. Цецик та Л.Х. Тихончук (Мельничук, Цецик & Тихончук, 2023).

Для об'єктивного дослідження міжконфесійних взаємовідносин та висвітлення ролі чорносотенців у їх загостренні використано документи, що зберігаються у фондах Державного архіву Волинської області (далі ДАВО) (Ф. 6. Луцька чоловіча гімназія). Надзвичайно важливими при дослідженні питань досліджуваної теми є документи, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Києві (далі ЦДІА України у Києві) (Ф. 442. Канцелярія київського генерал-губернатора). Значний обсяг інформації отримано під час аналізу матеріалів чорносотенної періодичної преси та видань православної церкви. Насамперед це «Почаївський листок», «Волинські епархіальні відомості» та «Волинське життя» в яких було опубліковано велику кількість статей із досліджуваної проблематики. Аналіз архівних документів та матеріалів чорносотенної преси створюють необхідні умови для всебічного та об'єктивного дослідження антипротестантської діяльності союзників напередодні та на початку Першої світової війни.

Мета статті. У запропонованому дослідженні автор поставив за мету на основі матеріалів чорносотенної преси, архівних джерел та наукових праць проаналізувати ключові напрями антипротестантської діяльності Почаївського відділу СРН на Волині напередодні та під час Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у розповсюдженні протестантського віровчення на Волині відіграли німецькі аграрні колоністи. Напередодні Першої світової війни у Волинській губернії проживало близько 200 тис. німецьких колоністів. На початку ХХ ст. на них з боку органів влади та РПЦ було направлено низку в більшості випадків безпідставних звинувачень, зокрема «у мирному завоюванні» росії, ворожому ставленні до влади та місцевих селян, популяризації серед місцевих жителів «штундизму», який відповідно до позиції імперської влади підривав основи самодержавного устрою імперії (Шмид, 2008, с. 96-97).

Зростання кількості протестантів у регіоні, як і в імперії в цілому, насамперед пов'язане з тим, що 17 квітня 1905 р. було оприлюднено Маніфест імператора «Про зміцнення засад віротерпимості». Після цього відбулася активізація діяльності протестантських громад адже з цього часу православні мали змогу легально змінювати конфесію (Любашенко, 2010, с.243). Важливу роль у зміцненні позицій протестантів на Волині також відіграло й зародження на її території адвентизму ще у 1870-х рр., а з 1890-х рр. цей рух набув поширення. Після офіційного визнання адвентизму у 1906 р. їхні громади розпочали легалізацію. На початку ХХ ст. чисельність адвентистів почала зростати за рахунок місцевих жителів, які відійшли від православ'я (Цецик, 2015, с. 150). Відповідно до свідчень волинського губернатора у 1909 р. на Волині було 14 тис. адвентистів (Жилюк & Бойко 2010, с. 150).

Восени 1906 р. було видано Указ про організацію протестантських общин для осіб, «які від'єдналися від православ'я, надавалося право на вільне сповідування їх віри та відправлення релігійних обрядів». Відповідно до цього документа протестанти мали право створювати релігійні общини. Заборонялися лише ті віровчення, що були заборонені, а пропаганда їхнього віровчення переслідувалася. «Сектанти, що бажали створити общину направляли в місцеве губернське правління заяву за підписами не менше 50 осіб». У ній вказувалося: її найменування, місцевість де вона мала діяти, місцезнаходження діючого чи планованого будівництва молитовного будинку, дані про осіб, які підписали заяву. Заяву мали розглянути впродовж місячного терміну з дня подання, у випадку відсутності всіх документів давався тиждень, щоб їх подати (Именной, 2006, с. 1; Гаврилюк, Цецик & Олексін, 2022, с. 18-19).

Отже, на початку ХХ ст. імперською владою було офіційно дозволено переходити з православної віри до інших конфесій, які були не заборонені в імперії. Це призвело до того, що на Волині почала зростати кількість римо-католиків та протестантів саме за рахунок колишніх парафіян РПЦ, що викликало негативну реакцію з боку православного кліру.

Починаючи з 1906 р. на Волині активізував діяльність Союз російського народу (СРН) біля джерел формування організаційної мережі якого стояло православне духовенство, насамперед архієпископ волинський та житомирський Антоній. Одним із ключових принципів діяльності СРН був «захист православної віри». Відразу ж після утворення чорносотенці розпочали активну та цілеспрямовану дискредитацію протестантів, римо-католиків та іудеїв у регіоні. На сторінках союзної преси з'явився цілий цикл публікацій антипротестантського спрямування, що мав чітко окреслену мету дискредитувати своїх опонентів в очах широких верств населення. На початку ХХ ст. російські праворадикали вважали, що відношення уряду до «інородців м'яким і вимагали застосування більш дієвої політики обмежень: витіснення національних мов, культури, традицій з метою перетворення росії в однонаціональну державу» (Петков, 2022, с. 175).

Аналізуючи ситуацію, що склалася на «окраїнах» імперії російські націоналісти стверджували, що після закінчення російсько-японської війни у державі відбувалися смути, приниження багатьох «милих російському серцю ідеалів, зміна державного ладу, ворожий рух окраїнних інородців... і над цим усім безкінечна гіркота образи й ганьби – «орел двоголовий переможений» (Сергиевский, 1908, с.1).

Російські націоналісти вважали, що у боротьбі з «окраїнним сепаратизмом» на уряд не можна «покласти великих надій». Тому справа «охорони єдності російської держави лягла» на плечі російських товариств та союзів у тому числі й російського окраїнного товариства. Своїм завданням воно визначило зміцнення російської державності, та культури на окраїнах імперії. Вважали, що було б дуже добре, щоб всі російські громадяни сповідували одну релігію, «всі були росіянами і тільки росіянами», але розуміли, що цього не може бути (Сергиевский, 1908, с. 1).

Імперські чиновники, що проходили службу у Західному краї у тому числі й Волинській губернії користувалися рядом привілеїв у тому числі й надбавками до заробітної плати.

Наприкінці 1909 р. Міністерство внутрішніх справ направило київському генерал-губернатору документ щодо можливості перегляду діючого положення та скасування привілеїв чиновникам у 9-ти Західних губерніях. Генерал-губернатор мав викласти свої міркування з питання скасування привілеїв чи навпаки їх збереження. Окремо ставилося питання за умови їх збереження, можливості відміни привілеїв для окремих категорій службовців (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 767. Арк. 1). Як свідчить аналіз цього документа волинський і подільський губернатори, чільні діячі РПЦ виступили категорично проти скасування привілеїв

чиновникам, вчителям гімназій тощо адже вони будучи вихідцями з етнічних російських земель, відігравали провідну роль у реалізації русифікаторської політики у поліетнічному суспільстві західного регіону імперії.

В одній із публікацій увага акцентувалася на тому, що засланий ще у 1888 р. на поселення на Кавказ за те, що був протестантом селянин із с. Синьова (Рівненський повіт) П. Апончук повернувся після 18 років заслання. Після звільнення він продовжував пропагувати своє віровчення одночасно з цим робив спроби позбавити своїх повнолітніх синів православного віросповідання права на володіння землею, котру вони отримали у спадок від діда. Місцеві союзники діючи у властивому їм руслі організували та провели сільський схід, на якому було розглянуто всі «порушення» П. Апончука, а справу передали до суду. У результаті його ув'язнили на 6 місяців та «позбавили всіх прав і привілеїв» (Суд, 1911 , с. 24).

Таким чином, чорносотенці на сторінках своїх пресових органів звинувачували представників інших етногруп та конфесій у ворожому ставленні до імперії, висували ідею, що має бути одна релігія. Також вони показували свої «перемоги» над протестантами, що широко висвітлювалося з метою пропаганди їх ідеології й дискредитації протестантів.

Напередодні Першої світової війни на сторінках союзної преси різко зросла кількість публікацій антипротестантського змісту. Це було зумовлено тим чинником, що більшість протестантів у регіоні складали німецькі аграрні колоністи, а саме в цей період посилювався тиск на німців та протестантів з боку органів імперської влади.

Зокрема стверджувалося, що зростало засилля протестантів, а їхні «вожаки діяли нахабно». З вуст тих хто їм співчував часто лунали звинувачення про те, що православні місіонери налаштовували населення проти протестантів та «дозволяли собі насилля та образи сектантів навіть під час їхніх молитовних зібрань». Але союзники вважали, що їхні місіонери-ревнителі діяли вірно та не прикривалася «сектантською брехнею», одночасно з цим вони не заперечували свого «войовничого характеру» діяльності адже місія союзників була «бойовою організацією православ'я, боролася за церкву й діяла відкрито» (Міссіонерський а, 1914 , с. 5-7).

Союзники акцентували увагу на тому, що непоодинокими були випадки коли чоловіки-протестанти насильно змушували свої родини приймати їхню віру. Так, в одному з номерів «Почаївського листка» описувалася ситуація з родиною М. Гордієнко з Чернігівської губернії, котрий, застосовуючи силу, змусив дружину та дітей перейти з православ'я в адвентистське віровчення. Як писав автор статті він «жорстоко побив» свою дружину за те, що вона не бажала сповідувати адвентизм, а перехожі «православні відливали її водою», але як стверджувалося у публікації подібні випадки траплялися за межами Волинської губернії (Міссіонерський, 1914b, с. 3-4).

У своїй антипротестантській пропаганді чорносотенці використовували ту обставину, що прибічники протестантського віровчення не молилися перед іконами. Цей факт союзники інтерпретували так, немов вони «глумилися над іконами», що було рівнозначним нарузі над портретами батьків (Скляренко, 1914 , с.12-14).

Коли траплялися випадки, що протестанти поверталися назад до православ'я, ці факти союзники подавали як перемогу їхніх антисектантських місіонерських структур і цілком зрозуміло з метою підвищення власного іміджу вони про це інформували суспільство. Про один із таких випадків писалося, що М. Собко, який був братом пресвітера протестантської громади у с. Малі Горошки у 1906 р. порвав з православною вірою й перейшов у протестантську. Парафіяльний священник зустрічаючи його на вулиці регулярно проводив із ним бесіди у результаті яких він знову «почав відвідувати місцеву церкву». Через деякий час М. Собко прийняв рішення повернутися з протестантського віровчення до православ'я, але захворів і в результаті попросив місцевого священника його сповідати (Мартинюк, 1914 , с. 4).

Таким чином, у союзній пресі увага акцентувалася на тому, що окремі протестанти насильно змушували своїх дружин та дітей приймати їхню віру. З іншого боку аналіз подібних публікацій свідчить, що такі випадки відбувалися далеко за межами Волині, тому достовірність викладеної інформації викликає сумніви. Про осіб, які вирішили порвати з протестантським віровченням і перейти до православ'я писалося у світлих тонах й це подавалося як заслуга православних священників-місіонерів котрі вели боротьбу з сектанством під керівництвом СРН.

Події Першої світової війни великою мірою вплинули на формування світоглядних принципів населення України. Адже з 1914 р. на українських землях велися активні воєнні дії, а на Волині дислокувалася велика кількість військових частин. Воєнні дії призвели до руху великої кількості людей. Євангельські християни мали змогу спілкуватися з представниками різних регіонів імперії. У свою чергу солдати імперської армії, що були протестантами за можливості намагалися відвідувати зібрання, що проводилися місцевими. Так, унтер-офіцер Ягниненко 26 вересня 1916 р. доповідав, помічникові начальника Волинського Губернського жандармського управління, що солдати 434 пішої Подільської дружини, які охороняли залізницю Житомир-Коростень відвідували баптистські зібрання у с. Холостне Житомирського повіту. Поліцейським

.....
також було відзначено що у с. Холостне приїзжав із Житомира військовослужбовець М. Стесюк. Повертаючись до казарм солдати-протестанти як правило обговорювали почуте на зібранні й тим самим проповідувати свої конфесійні переконання (Бобко, 2008 , с. 49).

Під час війни було створено умови за яких, зокрема, українці, що жили на Півдні й опинилися на Правобережжі, почули, що в деяких місцях протестанти виголошували проповіді українською мовою. Це стало одним із чинників розповсюдження протестантизму. Адже в РПЦ мовою богослужіння була російська чи старослов'янська, а більшість зрусифікованого православного духовенства не мало змоги задовольняти потреби мирян, що прагнули богослужіння українською мовою. Використання української мови відповідало інтересам віруючих (Бобко, 2008 , с. 50).

Початок Першої світової війни ознаменував низку обмежень щодо діяльності протестантських громад на Україні. Влада розпочала наступ на них головним аргументом якого було шпигунство на користь Німеччини. Органами влади було розроблено низку урядових інструкцій та розпоряджень спрямованих на ліквідацію мережі протестантських церков (Опря, 2006 , с. 29). Подібні утиски спостерігалися й в інших регіонах підросійської України. Після початку війни поширеними формами боротьби з сектантами на Правобережній Україні стали арешт пресвітерів та їх мобілізація в армію (Опря, 2006 , с. 154).

У «Почаївському листку» було опубліковано ряд статей в яких закликали боротися протестантами «адже німецькі сектантські організації ставили перед собою під виглядом релігійних антидержавні політичні цілі». Проводячи цілеспрямовану антипротестантську кампанію, «союзники» вважали, що діяльність протестантів під час війни спрямовувалася на «мирне завоювання росії». Засліплені чи підкуплені штундисти «продовжували свою зрадницьку роботу» (Мельничук, Тихончук & Цецик 2022 , с. 17-18).

Отже, під час Першої світової війни органи імперської влади докладали значних зусиль, щоб припинити діяльність протестантських громад у підросійській Україні, хоча частина мобілізованих до армії належали саме до їхніх конфесій. Одночасно з цим посилювався тиск на німецьких колоністів, які проживали у регіоні.

Під час Першої світової війни негативне ставлення до німецьких аграрних колоністів у суспільстві підігрівалося ще й тим, що вони були протестантами. Ситуація ускладнювалася й діями органів влади. Міністр народної освіти 23 серпня 1914 р. циркулярно інформував попечителя Київського навчального округу, що учні чеської національності, які навчалися в закладах освіти, які підкорялися міністерству народної освіти й були в іноземному підданстві, але переходили в російське, могли бути допущені до відвідування уроків ще до переходу. Натомість учні, що перебували у німецькому, австрійському та угорському підданстві звільнялися від відвідування уроків до тих пір доки їх батьки не заберуть документи. Циркуляром від 3 вересня 1914 р. всі студенти вищих навчальних закладів, які були німецькими, австрійськими чи угорськими підданими, підлягали усуненню від занять до тих пір поки вони не прийняли б російського підданства (ДАВО. Ф. 6. Оп. 1 Спр. 146. Арк. 269).

В одній із публікацій на освітню тематику писалося, що під час війни у сусідні з німецькими колоніями школи почали вступати на навчання діти колоністів, частина з яких закінчили німецькі школи, що функціонували в їхніх селах. Під час вступу вони стверджували, що їхньою головною метою було вивчити «російську мову, пізнати православну віру та перейти в лоно православної церкви». Однак насправді, як стверджував автор статті, німецькі колоністи-протестанти переслідували зовсім іншу мету. Товаришуючи з однокласниками вони запрошували їх до себе в гості де дарували «баптистські видання», запрошували на свої зібрання й таким чином проповідували своє віровчення не лише серед учнів, а й також і серед їхніх батьків (Немцы, 1915 , с. 676).

Таким чином, після початку ведення воєнних дій міністр народної освіти видав циркулярне розпорядження про те, що всі без винятку учні, які перебували у підданстві воюючих з імперією держав звільнялися від відвідування уроків, а їхні батьки мали забрати документи з навчальних закладів. Щодо дітей німецьких колоністів, які продовжували навчання констатувалося, що головною метою їхнього перебування у школах була пропаганда протестантизму серед однокласників та їхніх батьків, хоча жодного факту подібного виду діяльності наведено не було.

Одним із ефективних на думку союзників елементів протидії протестантам була діяльність ревнителів-місіонерів, яких готували на місіонерських (антисектантських курсах), що регулярно проводилися у Почаївській Лаврі. Про їх проведення інформувала союзна преса. Так, у 1910 р писалося з 19 по 24 вересня для 30 священників 3-х учителів-місіонерів з Чернігівської та Холмської епархій та осіб, які «цікавилися боротьбою з сектантством не з обов'язку, а з любові до православ'я» за участі архієпископа Антонія було проведено антипротестантські курси. Під час їх відкриття було проаналізовано «питання про успіхи розповсюдження штундизму». Серед причин швидкого розповсюдження «штундизму» вважали послабленням

зав'язків духовенства із селянами. Тому й «штундизм легко поширювався, коли йому не ставили перепон». «Штундисти-місіонери – не переконані віруючі, а наймити, що займалися пропагандою з корисних розрахунків». Православним потрібно було взяти до уваги «загальне послаблення релігійності» серед селян. Потрібно було посилити «церковно-обрядове життя», сприяти задоволенню релігійних потреб населення (С-кий, 1910, с.17-18).

Аналізуючи результати роботи антипротестантських місіонерів, союзники та православне духовенство на сторінках своїх пресових органів констатували, що у результаті в окремих місцевостях чисельність протестантів значно зменшилася. А після початку воєнних дій в окремих населених пунктах «штунда притихла». Так, у с. Адамівка Заславського повіту відповідно до інформачії місцевого парафіяльного священика залишилося лише 13 «штунд», хоча раніше було близько 60 осіб «заражених штундою» хоча офіційно вони рахувалися православними (Молчанов, 1915, с. 172). В іншій статті констатувалося, що позитивні результати пастирсько-місіонерської діяльності у с. Пекарщина Житомирського повіту не забарилися. Православні настрої парафіян зміцнилися, а впливи «сектанства послаблювалися з кожним днем». Ще одним фактором, який вплинув на зміцнення православ'я було проведення пишних релігійних свят, а в такі моменти «сектанти розуміли, що для всіх вони стали чужими». У результаті почастишали випадки переходу протестантів у православ'я (А.б, 1915, с. 276).

Таким чином, під час Першої світової війни посилювався тиск на волинських протестантів, а діяльність чорносотенних місіонерів-священників широко висвітлювалася у пресі. У більшості з публікацій на цю тематику констатувалося, що завдяки їхній діяльності у ряді сіл кількість сектантів зменшилася, а позиції православ'я зміцнилися.

Під час війни у пресі продовжували друкуватися статті спрямовані проти протестантського віровчення. В одній із них посилаючись на газету «Свангельська труба», котру розповсюджували серед протестантів Волині, автор, посилаючись на її матеріали, доводив, опираючись на Біблію, що вони її «неправильно трактували». У статтях подібного змісту акцент робився на тому, що релігійна вчення сектанти викривлювали свідомо (А.с, 1915, с. 285-287).

Аналізуючи причини появи баптистів у с. Холосно Білошицької парафії Житомирського повіту писалося, що місцевий селянин Х. Стесюк у 1906 р. «зійшовся з штундами» й почав проповідувати їхнє віровчення серед своїх родичів та односельців, а допомагали йому в цьому місцеві німецькі колоністи-баптисти Едель і Баер. У травні 1907 р. у с. Холосно було розкидано понад шістьдесят примірників «євангельського катехізису», почали з'являтися видання «російських баптистів», а в село постійно приїжджали проповідники, котрі зупинялися у Баєра. Це призвело до того, що у селі з'явилися місцеві баптисти. Але коли у селі збудували та освятили церкву, а на допомогу в «боротьбі з штундою» прийшла місцева школа в якій вчителями почали призначати випускників Лаврської школи, що закінчили місіонерські курси, то після цього протестантське віровчення у селі окрім родини Стасюка ніхто більше не сповідував (С., 1915, с. 325-324).

Аналізуючи причини появи «штунди» у Ковелі у 1915 р. констатувалося, що вони з'явилися у місці ще у 1908 р. завдяки пропаганді німецьких проповідників. Найбільша кількість протестантів була серед працівників залізниці. Серед «сектантів» уродженців Волині було мало, здебільшого це були вихідці з інших губерній насамперед – католики. Незважаючи на таку ситуацію місцеві пастирі-ревнителі прийняли рішення дати їм відсіч. Приїжджаючи до Ковеля єпархіальний місіонер збирав ревнителів та проводив з ними бесіди. Саме добре навчені ревнителі принесли велику «користь у боротьбі з штундою». Прийняті православними міри дали бажаний результат: припинилися «відпадання від православ'я», а впливи протестантів поступово ослабли (А.а, 1915, с. 356).

21 червня 1915 р. у Харкові під час зібрання «сектантів-баптистів стався обурливий інцидент не позбавлений політичної тенденційності». Під час проведення імпровізованого зібрання сектантів на, які вони запрошували всіх бажаючих та пропонували молитися «хто як уміє», один із присутніх на зібранні, православний М. К., почав вимовляти встановлену церквою молитву за царя та воїнство на полі брані. Це не сподобалося сектантам й вони «демонстративно перервали молитву» та намагалися вигнати його з зібрання при цьому лунали вигуки, що він «урядовий шпигун» (Бушев, 1915, с. 422).

Висновки. Отже, як бачимо, у низці статей, опублікованих під час Першої світової війни на сторінках союзної преси, саме німецьких колоністів-протестантів звинувачували у пропаганді свого віровчення у різних населених пунктах Волинської губернії. Особлива увага приділялася тому, що протестанти неправильно трактували Біблію. В окремих публікаціях союзники намагалися вплинути на суспільну думку та показати, що сектанти на своїх зібраннях протидіяли тим хто молився за перемогу у війні. У дусі тогочасної чорносотенної пропаганди детально висвітлювалася роль православних місіонерів, які протидіяли розповсюдженню сектантства.

Таким чином, напередодні та під час Першої світової війни чорносотенці проводили активну антипротестантську кампанію, а на сторінках їхніх пресових органів було опубліковано

на цю тематику значну кількість статей. Шквал безпідставних звинувачень німецьких аграрних колоністів та місцевих протестантів, який лунав у досліджуваний період зі сторінок чорносотенної преси, сприяв ще більшому ускладненню й так не простих міжконфесійних взаємовідносин на Волині. Паралельно з цим у чорносотенній пресі регулярно друкувалися статті в яких інформували про організацію та проведення у Почаївській Лаврі чергових місіонерських антипротестантських курсів, висвітлювалася діяльність союзників і священників-місіонерів, які протидіяли діяльності протестантських громад на Волині.

Подяка. Автор висловлює подяку працівникам Державного архіву Волинської області та Центрального державного історичного архіву України у Києві за надану допомогу у підготовці матеріалів.

Фінансування. Автор не отримував фінансової допомоги для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

- А. М.** (1915а). На божественной страже. г. Ковель. с. Мизов. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 23-й. С. 356.
- А. М.** (1915b). На божественной страже. с. Пекарщина Житомирского уезда. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 18-й. С. 275-276.
- А. М.** (1915с). Сектантское суемудрие. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 19-й. С. 285-287.
- Бобко, Т.Г.** (2008). Вплив Першої світової війни на поширення пізньопротестантського руху в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта. Вип. XXII. С. 48-51.
- Бушев, А.** (1915). Политиканство сектантов-баптистов. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 27-й. С.422.
- Гаврилук, С., Цецик Я. & Олексін Ю.** (2022). Ускладнення міжконфесійних взаємовідносин на Волині напередодні та під час Першої світової війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вип. 41. С. 18-25. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-41-18-25>
- ДАВО** - Державний архів Волинської області
- Жилюк, С. І. & Бойко, В. Є.** (2010). Релігійна політика царизму на Волині (1793-1917 рр.). Рівне : Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 228 с.
- Именной** (1906). Именной Высочайший Указ. О порядке устройства отделившимися от православия сектантами общин, а также о правах и обязанностях оних лиц. *Волинская жизнь*. 24 октября (6 ноября). № 9. 1.
- Любашенко, В.** (1995). Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Львів : «Просвіта». 350 с.
- Мартынюк, И.** (1914). Противосектантский отдел. Совесть заговорила. *Почаевский листок*. 25 мая. № 19. С. 4.
- Мельничук, О. А., Тихончук Л. Х., & Цецик Я. П.** (2022). Роль чорносотенців у розгортанні міжнаціональних конфліктів на Волині під час Першої світової війни. *Сторінки історії*. К. : НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». С. 9-24. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269578>
- Миссионерский отдел** (1914а). Народный гнев против воинствующаго «нововерия» и сектантское засилье. *Почаевский листок*. 12 марта № 9. С. 5-7.
- Миссионерский отдел** (1914b). Народный гнев против воинствующаго «нововерия» и сектантское засилье. *Почаевский листок*. 18 марта. № 10. С. 3-4.
- Молчанов, А.** (1915). Из отчета уездного миссионера. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 11-й. С. 172.
- Немцы в русских школах** (1915). *Волинския епархиальныя ведомости*. №46 -й. С. 676.
- Опря, І. А.** (2006). Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01; 3. Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Кам'янець-Подільський. 219 с.
- Петков, С.** (2022). Адміністративно-правове забезпечення імміграції в Україну в XVIII-XIX ст. Монографія. Київ: КНТ. 200 с.
- С. И. М.** (1915). На божественной страже. Холосно и Билошицы. *Волинския епархиальныя ведомости*. № 21-й. С. 275-276.
- Сергиевский, Н. Д. (1908)**. Житомир, 8-го апреля 1908 года. Русское окраинное общество. Призыв. *Волинская жизнь*. 8 (21 апреля). № 454. С. 1.
- С-кий, А.** (1910). По нашему краю. Открытие миссионерских (противосектантских) курсов в Почаеве (с 19 по 24 сентября включительно). *Почаевский листок*. 7 октября. № 38. С. 17-18.

- Скляренко, И.** (1913). Противосектантский отдел. Искру в сердце заронил. *Почаевский листок*. 27 апреля. № 15-16. С. 12-14.
- Суд над штундистом-еретиком** (1911). *Почаевский листок*. 7 марта. № 7. С. 24.
- ЦДІАУ у Києві** – Центральний державний історичний архів України у Києві
- Цецик, Я. П.** (2015). Взаємовідносини православної церкви та протестантських громад на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історичний архів: збірник наукових праць*. Вип. 15. С.147-153.
- Шмид, О.** (2008). Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини XIX – на початку XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць*. С. 93-98.

References:

- A. M.** (1915a). Na bozhestvennoi strazhe. h. Kovel. s. Myzov [On divine guard. Kovel city. Mizov village]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 23-y. S. 356. [in Russian].
- A. M.** (1915b). Na bozhestvennoi strazhe. s. Pekarshchyna Zhytomyrskaho uezda [On divine guard. village of Pekarshchina, Zhitomir district]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. №18-y. S.275-276. [in Russian].
- A. M.** (1915c). Sektantskoe suemudrye [Sectarian nonsense]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 19-y. S. 285-287. [in Russian].
- Bobko, T. H.** (2008). Vplyv Pershoi svitovoi viiny na poshyrennia piznoprotestantskoho rukhu v Ukraini [The impact of World War I on the spread of the late Protestant movement in Ukraine]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. Zaporizhzhia: Prosvita. Vyp. XXII. S. 48-51. [in Ukrainian].
- Bushev, A.** (1915). Polytykanstvo sektantov-baptystov [Politicking of Baptist sectarians]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 27-y. S.422. [in Russian].
- DAVO** - Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region].
- Havryliuk, S., Tsetsyk, Ya. & Oleksin, Yu.** (2022). Uskladnennia mizhkonfesiinykh vzaiemovidnosyn na Volyni naperedodni ta pid chas Pershoi svitovoi viiny [Complications of interfaith relations in Volhynia on the eve and during the First World War]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia : Istoriiia*. Vyp. 41. S. 18-25. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-41-18-25>
- Liubashchenko, V.** (1995). Istoriiia protestantyzmu v Ukraini [History of Protestantism in Ukraine]. Kurs lektsii. Lviv : «Prosvita». 350 s. [in Ukrainian].
- Marteniuk, Y.** (1914). Protyvosektantskyi otdel. Sovest zahovoryla [Anti-sectarian department. Conscience has spoken]. *Pochaevskyyi lystok*. 25 maia. № 19. S. 4. [in Russian].
- Melnychuk, O. A., Tykhonchuk, L. Kh., Tsetsyk, Ya. P.** (2022). Rol chornosotentsiv u rozghortanni mizhnatsionalnykh konfliktiv na Volyni pid chas Pershoi svitovoi viiny [The role of the Black Hundreds in the development of interethnic conflicts in Volhynia during the First World War]. *Storinky istorii*. K. : NTU Ukrainy «Kyivskyyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». S.9-24. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269578>
- Molchanov, A.** (1915). Yz otcheta uezdnaha myssyonera [From the report of the district missionary]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 11-y. S. 172. [in Russian].
- Myssyonerskyi otdel** (1914a). Narodnyi hnev protyv voynstvuiushchaho «novoveriia» y sektantskoe zasyle [Missionary Department People's anger against militant "new faith" and sectarian dominance]. *Pochaevskyyi lystok*. 12 marta № 9. S. 5-7. [in Russian].
- Myssyonerskyi otdel** (1914b). Narodnyi hnev protyv voynstvuiushchaho «novoveriia» y sektantskoe zasyle [Missionary Department People's anger against militant "new faith" and sectarian dominance]. *Pochaevskyyi lystok*. 18 marta. № 10. S. 3-4. [in Russian].
- Nemtsy v ruskykh shkolakh** (1915). [Germans in Russian schools]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 46 -y. S. 676. [in Russian].
- Opria, I.A.** (2006). Stanovyshche ta diialnist piznoprotestantskykh hromad Pravoberezhnoi Ukrainy (1900-1917 rr.) [The formation and activity of the late Protestant communities of Right Bank Ukraine (1900-1917)]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; 3. Kamianets-Podilskyyi derzh. un-t. Kamianets-Podilskyyi. 219 s. [in Ukrainian].
- Pietkov, S.** (2022). Administratyvno-pravove zabezpechennia immihratsii v Ukrainu v XVIII-XIX st. [Administrative and legal security of immigration to Ukraine in the XVIII-XIX centuries]. Monohrafiia. Kyiv: KNT. 200 s. [in Ukrainian].
- S. Y. M.** (1915). Na bozhestvennoi strazhe. Kholosno y Byloshytsy [On Divine Guard. Kholosno and Biloshitsy]. *Volynskyya eparkhialnyia vedomosty*. № 21-y. S. 275-276. [in Russian].
- Serhyevskyyi, N. D.** (1908). Zhytomyr, 8-ho aprelia 1908 hoda. Russkoe okraynnoe obshchestvo [Zhitomir, April 8, 1908. Russian outskirts society. Appeal]. Pryzyv. *Volynskaia zhyzn*. 8 (21 aprelia). № 454. S. 1. [in Russian].

-
- Shmyd, O.** (2008). Nimtsi na Volyni u svitli ahrarnoi kolonizatsii hubernii druhoi polovyny XIX – na pochatku XX st. [Germans in Volyn in the light of the agrarian colonization of the province in the second half of the 19th - early 20th centuries]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii : zbirnyk naukovykh prats*. S. 93-98. [in Ukrainian].
- Skliarenko, Y.** (1913). Protivosektantskyi otdel. Yskru v serdtse zaronyl [Anti-sectarian department. Spark in the heart]. *Pochaevskiy lystok*. 27 aprelia. № 15-16. S. 12-14. [in Russian].
- S-kyi, A.** (1910). Po nashomu kraiu. Otkrytye myssyonerskykh (protivosektantskykh) kursov v Pochaeve (s 19 po 24 sentiabria vkluchytelno) [On our land. Opening of missionary (anti-sectarian) courses in Pochaev (from September 19 to 24 inclusive)]. *Pochaevskiy lystok*. 7 oktiabria. № 38. S. 17-18. [in Russian].
- Sud nad shtundystom-eretykom** (1911). [The trial of the Stundist heretic]. *Pochaevskiy lystok*. 7 marta. № 7. S. 24. [in Russian].
- TSDIAU u Kievi** – Tsentralniy derzhavniy istorichniy arhiv Ukrayiny u m. Kievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv].
- Tsetsyk, Ya. P.** (2015). Vzaiemovidnosyny pravoslavnoi tserkvy ta protestantskykh hromad na Volyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Relations between the Orthodox Church and Protestant communities in Volhynia in the late 19th and early 20th centuries]. *Istorychnyi arkhiv: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 15. S. 147-153. [in Ukrainian].
- Ymennoi** (1906). Ymennoi Vysochaishyi Ukaz O poriadke ustroistva otdelyvshymysia ot pravoslavnyiia sektantamy obshchyn, a takzhe o pravakh y obiazannostiakh onykh lyts [Personal Supreme Decree. On the procedure for the organization of communities separated from Orthodoxy by sectarians, as well as on the rights and obligations of these persons]. *Volynskaia zhyzn*. 24 oktiabria (6 noiabria). № 9. S. 1. [in Russian].
- Zhyliuk, S. I. & Boiko, V. Ye.** (2010). Relihiina polityka tsaryzmu na Volyni (1793-1917 rr.) [Religious policy of tsarism in Volhynia (1793-1917)]. Rivne : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka Akademiia», 228 s. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 22.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 03.03.2025